

СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ПОЛЬЩІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Наталія БОНДАР,

старший викладач кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету

SUMMARY

The article explores the development of modern national legal system of Poland. It is noted that in the context of increasing interaction of national legal systems of different States, it is reasonable analysis, study and use the experience of Poland for the formation of the national legal system of Ukraine. The author draws attention to the peculiarities of the formation of the national legal system of Poland in different historical periods, highlights the main stages of its formation.

Key words: national legal system, structure of legal system, European integration.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується становлення сучасної національної правової системи Польщі. Наголошено, що в умовах зростаючої взаємодії національних правових систем різних держав, доцільним є аналіз, дослідження та використання досвіду Польщі для процесу формування національної правової системи України. Автор звертає увагу на особливості формування національної правової системи Польщі в різні історичні періоди, виділяє основні етапи її формування.

Ключові слова: національна правова система, структура правової системи, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Політична й економічна ситуація в Україні зумовила активізацію зміни державних і правотворчих процесів, які направлені на побудову демократичного громадянського суспільства та визнання України як рівноправного партнера міжнародного співтовариства. Однією з найважливіших умов є побудова національної правової системи загалом як комплексного явища. Під час теоретичного аналізу структури правової системи доцільно виділити такі елементи:

1) суб'єкти права, до яких ми зараховуємо фізичних і юридичних осіб, державу та її структурні одиниці, соціальні спільноти, котрі є носіями прав і обов'язків, мають визначені правові статуси;

2) система права, яка характеризує внутрішню структуру права, її ознаки й побудову, яка виражається в єдності норм права, логічно розподілених по галузях, підгалузях та інститутах;

3) система законодавства, що становить сукупність усіх нормативно-правових актів держави, що відбивають зміст системи права;

4) юридична практика як нормативно закріплена практична діяльність юристів;

5) правова діяльність, яка поділяється на правотворчу, правозастосовну, правотлумачну та правореалізаційну;

6) система юридичної освіти та правової науки;

7) зв'язки, які охоплюють і поєднують усі елементи правової системи як результат їхньої взаємодії – це законність і правопорядок, правове виховання, правова культура, правова свідомість у різних формах.

Мета статті: в умовах зростаючої взаємодії національних правових систем різних держав доцільним є аналіз, дослідження й використання досвіду та досягнень, нагромаджених світовою спільнотою, що сприятиме побудові оптимальної моделі національної правової системи України. Важливим є звернення до досвіду формування сучасної правової системи Республіки Польщі в різні історичні періоди. Й Україна, і Польща прагнуть гуманізувати національ-

ні правові системи з нормами міжнародного права та права Європейського Союзу. У зв'язку з цим заслуговує на увагу процес формування сучасної правової системи Республіки Польщі. Однак використання цього досвіду ускладнюється тим, що він недостатньо вивчений українськими науковцями і має фрагментарний характер, а саме висвітлює окремі правові проблеми. Досліджень у сфері розвитку, формування і становлення національної правової системи Польщі взагалі немає. У цій публікації здійснено спробу комплексно проаналізувати етапи формування правової системи Польщі, починаючи із зародження державно-правових інститутів і їх сучасної характеристики, а також дослідити вплив розвитку системи законодавства Польщі на формування правової системи загалом.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження було опрацьовані наявні історико-правові праці С. Кутшеби, Б. Тищика, В. Кульчицького та інших. На фоні відсутності у вітчизняній юридичній науці комплексного дослідження щодо виникнення, формування й розвитку національної правової системи Польщі окремі питання відображено, зокрема, у роботах Є. Ковальські, О. Паславської, В. Осятинського, Є. Летовской та інших учених.

Право й держава Польщі мають складну та неоднозначну історію. На нашу думку, в історії розвитку сучасної правової системи Польщі можна виділити кілька основних етапів її формування. До першого слід зарахувати період від виникнення польської держави до 90-х років ХХ століття; другий етап починається з виходом Польщі з-під впливу Радянського Союзу і створення незалежної держави до прийняття Конституції 1997 р.; третій, так званий сучасний етап характеризується вступом до Європейського Союзу, імплементацією норм міжнародного права й побудови сучасної європейської держави.

Досліджуючи перший етап, потрібно окреслити, що правова система Польщі в різні історичні періоди зазнала впливу римського, німецького, російського та австрійського законодавства, що безперечно визначає її входження до

романо-германської правової системи. Як зазначає Єжи Ковальські, особливістю польської держави є, з одного боку, безперервність її ідейного обґрунтування, а з іншого – дискретність її практичної реалізації. Однак первісний і наступні етапи польської державності впродовж більше ніж двохсотлітнього розвитку дають підставу стверджувати, що польська державність має всі ознаки цілісності й наступності в процесі її розвитку [1, с. 7].

Сучасна Республіка Польща має давні державно-правові традиції. Датою заснування Польщі вважаються 60-ті роки X століття за правління князя Мешка I, який керував країною до 992 р. З початку XI століття, відповідно до латиномовних джерел, почали вживати назву Польща, а населення, яке проживало на цих землях, називали поляками (полянами). У 966 р. відбулося хрещення Польщі. Історично склалося так, що польське законодавство цього періоду ґрунтувалося на неписаному звичаєвому праві, німецькому та канонічному праві. У XII-XIII столітті розпочався період феодальної роздробленості. На думку Б. Тищика, інтеграційні процеси цього періоду сприяли зміцненню мовного й культурного зв'язків, уніфікації суспільних відносин, створенню єдиної системи управління державою. У межах ранньофеодальної держави зміцнювалась польська державність, виникла польська народність, які настільки зміцнили в той період, що не розпались і в часи роздробленості [6, с. 24].

У 1569 р. була укладена Люблінська унія, яка скріпила угоду між Королівством Польським і Великим Князівством Литовським щодо створення нової держави – Речі Посполитої, що проіснувала аж до 1795 р. Процес формування правової системи у другій половині XVIII століття був пов'язаний з боротьбою держави за європейський простір. У цьому періоді відбулося три поділи Речі Посполитої між трьома державами – Росією, Австрією та Пруссією в 1772, 1793, 1795 рр., які остаточно ліквідували польську державність аж до 1918 р.

3 травня 1791 р. була прийнята Конституція Речі Посполитої, яку зараховують до перших європейських конституцій поряд з Конституцією США 1787 р. та Конституцією Франції від 3 вересня 1791 р., яка залишила вагомий слід в історії польської держави. Б. Тищик вважає, що дата прийняття цієї Конституції в польській державно-політичній думці є важливою. Не зважаючи на певну обмеженість Конституції (збереження прав і привілеїв шляхти, особистої залежності селян тощо), вона істотно вплинула на розвиток польського суспільства, надихала патріотичні кола на боротьбу за незалежність, закарбувалася в його пам'яті, виявом чого є щорічне відзначення 3 травня як національного свята, назви вулиць майже в усіх містах країни тощо [7, с. 115]. Як зазначає польський дослідник С. Кутшеба, Конституція 3 травня не знищує всіх зв'язків з минулим, а навпаки, намагається їх підтримувати за допомогою внутрішніх форм, насправді, вона вводить корінну реформу, змінює середньовічний устрій Польщі на сучасний. Це є характерною рисою цієї конституції так само, як і її велике значення в історії правового устрою Польщі, хоча не всі її норми підлягали процесу реалізації [2, с. 235]. Незважаючи на обмежений характер Конституції, беззаперечним досягненням були кілька факторів: по-перше, відновлення єдиних державних органів влади й управління; по-друге, установлення принципу розподілу гілок влади; по-третє, проголошувались громадянські свободи. Проте вже в 1795 р. польська держава втратила свою незалежність і була поділена між Австрією, Пруссією та Росією, у результаті

чого правовий розвиток кожної з трьох частин відбувався ізольовано один від одного й зазнав впливу зазначених правових систем. Одразу ж на цих землях було запроваджено нові адміністративні органи, законодавство, мову, податки, що зумовило знищення власної національної правової системи.

У 1807 р. створено нову державу – Королівство Варшавське, повністю залежне від Франції. Поляки сподівалися на відновлення незалежності та чинності Конституції від 3 травня 1791 року, однак Наполеон у 1807 р. підписав новий акт «Конституційний закон Князівства Варшавського». У його основу покладено загальні тенденції наполеонівського законодавства. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта, основним джерелом цивільного права став так званий кодекс Наполеона 1804 р., він набув чинності з 1 травня 1808 р., а також були введені в дію французькі Торговий та Цивільно-процесуальний кодекси, основні французькі джерела Кримінального та Кримінально-процесуального права. Цивільний кодекс Наполеона був одним серед багатьох кодексів, які діяли на території Польщі. Спочатку він сприймався з недовірою, але досить швидко став частиною національного законодавства та діяв аж до 1946 р. В історико-правовій літературі введення Кодексу Наполеона на території Польщі оцінюють як позитивне явище розвитку приватного права. Отже, рецепція французького законодавства визначила розвиток польського приватного права не лише в XIX ст., а й у XX ст.

Вирішальні події сталися під час Віденського конгресу (1 жовтня 1814 – 13 липня 1815 рр.), рішення останнього не влаштували багатьох польських політичних діячів, адже не відбулося відновлення Польської держави, а її землі знову були поділені, фактично, це був четвертий поділ польських земель. 20 червня 1815 р. у Варшаві було проголошено утворення Королівства Польського, його царем став російський цар Олександр I, який 13 травня цього року оголосив імператорський маніфест про дарування Конституції, права на самоврядування, власної армії, свободи друку тощо. 15 листопада 1815 р. цар схвалив і підписав Конституцію, яка була видана у Варшаві польською та французькими мовами, а у грудні вона набула юридичної сили – це був окруйований нормативно-правовий акт. У правовій системі продовжували діяти французькі кодекси, але в 1825 р. Сейм ухвалив, а король ввів у дію новий Цивільний кодекс, одним із основних положень якого було відновлення церковного шлюбу.

Одним із головних наслідків поділів Польщі став розрив інтеграційних процесів розвитку польського суспільства, які простежувалися в XVIII на поч. XIX ст. ст. Водночас крах її державності пришвидшили процеси формування нації нового формату, інтегруючими чинниками якої стали історія, мова, віра, спільні території, звичаї та традиції.

У листопаді 1918 р. починається національне відродження Польщі, і вона стає незалежною державою. У 1919 р. політичні партії, уряд, Конституційна комісія, Сейм подають проекти основного закону, усього їх було 11. Шляхом досягнення компромісу 17 березня 1921 р. була прийнята Конституція, яка поклала початок новому конституційному розвитку II Речі Посполитої та сучасному конституціоналізму.

У своєму дослідженні О. Паславська виділяла такі принципи беззвезної Конституції: суверенітет або верховенство народу; поділ влади; двопалатна система парламенту; парламентський уряд; незалежність суду; визнання прав і свобод людини та громадянина. Польща проголошувалася Республікою. Стаття 2 проголошувала, що верховна

влада в Речі Посполитій належить народу. Це означало, що всі суспільні верстви населення можуть впливати на вирішення будь-яких державних проблем [5, с. 9].

Унаслідок травневого перевороту 1926 р. в Польщі був запроваджений тоталітарний режим, який зводив нанівець основні принципи, що лежали в основі Березневої конституції 1921 р. 23 квітня 1935 р. була прийнята нова Конституція, яка отримала назву квітневої. Остання встановлювала керівну роль держави в суспільстві, главою держави був Президент, якому підпорядковувалися всі державні органи. Отже, ця Конституція відводила другорядну роль законодавчому органу в системі центральних органів влади.

Знову незалежність Польщі тривала недовго – до 1 вересня 1939 р., коли почалась Друга світова війна. Протягом трьох тижнів гітлерівська Німеччина розгромила збройні сили Польщі. На допомогу прийшли радянські війська, які зберегли польську націю від повного біологічного знищення. Владою у країні заволоділи комуністи.

22 липня 1952 р. Сейм прийняв нову Конституцію польської держави. Саме в цьому документі вперше була закріплена назва – Польська Народна Республіка. Для створення проекту цієї Конституції було створено дві конституційні комісії, які взяли за основу принципи «сталінської» Конституції 1936 р. Конституція 1952 р. скасувала інститут Президента, замінивши його на Державну раду. І лише в 1989 р. цей інститут був відновлений. Ліквідувався поділ влади, верховним органом і виразником волі трудящих міст і сел оголошувався Сейм. Декларувалися основні права, свободи й обов'язки громадян, насамперед економічні, соціальні й культурні. У конституції не говорилося про приватну власність, але гарантувалася охорона особистої власності громадян та індивідуальної власності селян, ремісників.

Отже, початковий етап формування правової системи Польщі мав багатоглибну та складну історію, яка характеризувалася впливом законодавства інших країн, складним конституційним процесом, але зі збереженням національного менталітету, мови, культури і власної самобутності.

Другий етап формування національної правової системи починається з появою на міжнародній арені нової держави – Польщі. Вагомий внесок у розвиток демократичних процесів свого часу зробили польські конституції 1791, 1921, 1935, 1952 рр. Однак, коли зникла з політичної карти світу така держава, як Радянський Союз, з'явилася гостра необхідність нової конституції, яка відповідала б усім юридичним властивостям сучасної конституції. У кінці 80-х рр. у Польщі вже починають відбуватися зміни не лише суспільні, а й політичні, які характеризувалися появою нових державних інститутів, притаманних демократичній державі, наприклад, інститут омбудсмена. У 1980 р. був створений Вищий адміністративний суд, у 1981 р. – Державний трибунал, а в 1985 р. – Конституційний трибунал.

Почався процес прийняття Конституції, який завжди є складним процесом, особливо при побудові демократичного суспільства. В. Осятинський, один із радників Конституційної комісії польського Сенату, підкреслював, що конституція, яка визначає кордони, а не зміст політики, має прийматися парламентом, але навряд чи її повинні писати ті, хто задіяний у повсякденній політиці [4, с. 52].

Найбільш сприятливим моментом для прийняття нової Конституції був період відразу ж після 1989 р., але Польща не мала готового проекту Конституції. Створюються дві окремі комісії в Сеймі й Сенаті, які починають працювати над проектами Конституції, але їх діяльність не була взаємопов'язана, тому виникають конфлікти, які затяглися аж

до прийняття так званої «Малої конституції». Порядок підготовки та прийняття Конституції був визначений у спеціальному конституційному законі «Про порядок розробки та схвалення Конституції Республіки Польща» від 23 квітня 1992 р. Додатково до цього документа приймається Хартія про права і свободи, закони про судову систему й Конституційний трибунал. Отже, у Польщі спочатку складався конституційний порядок, схожий на британський.

Парламент сформував Конституційну комісію в складі 46 послів Сейму і 10 сенаторів. Її поділили на кілька підкомісій, які мали право залучати до роботи експертів, фахівців-практиків, науковців та ін. До секретаріату Конституційної комісії було подано 7 проектів основного закону, але їх так і не обговорювали, бо у травні 1993 р. Президент розпустив парламент [6, с. 435].

«Правова система починається з Конституції, саме в ній вона набирає свою силу, з нею співвідноситься як у теоретичному, так і практичному аспекті», – це слова першого омбудсмена Польщі Еви Летовської [3, с. 62]. 2 квітня 1997 р. Конституція Республіки Польща була схвалена Народними Зборами, а вже 25 травня відбувся референдум, відповідно до якого за нову Конституцію проголосувало 53,45% населення [3, с. 52]. Конституція Республіки Польща набрала чинності 17 жовтня 1997 р. та діє дотепер без змін і доповнень.

Останній, третій, етап формування правової системи характеризується вагомою подією для всіх поляків як самосвідомої нації – це членство в Європейському Союзі. Інтеграція Польщі, так само як і України, до Європейського Союзу – надзвичайно складний і достатньо тривалий процес. Бажання Польщі приєднатися до ЄС було зумовлено кількома факторами: по-перше, парламентські вибори в червні 1989 р. поставили крапку на існуванні Польської об'єднаної робочої партії – це був крок відмови від соціалістичного табору; другий важливий фактор, який вплинув на проєвропейський вектор, – це соціально-економічні зміни, а саме в 1989 р. була опублікована економічна програма, що визначила пріоритетним напрямом перехід від соціалістичної до ринкової системи господарювання.

Досліджуючи правові відносини між РП та ЄС, можна виділити кілька важливих етапів. Першим кроком інтеграції Польщі в ЄС стало підписання торгової угоди у вересні 1988 р.

Період активної роботи Польщі з Європейським Союзом розпочався в 1991 р. з прийняттям Угоди про асоційоване членство і тривав до 2004 р. Зазначена Угода була підписана 16 грудня 1991 р., визначала напрями роботи на наступні десять років і набрала чинності лише з 1 лютого 1994 р. За цей період польськими державними органами було розроблено так звану «Програму дій», яка започаткувала напружену роботу з виконання п'яти основних етапів з визначенням обсягів у кожній сфері. Період з 1991 по 1994 рр. характеризувався проведенням активних політичних та економічних реформ, зміною авторитарного режиму на демократичний, забезпеченням принципу політичного плюралізму. Потрібно зазначити, що на початкових етапах підготовки до вступу в ЄС виявлялись і негативні тенденції (зупинялось виробництво, зростало безробіття, знижувався прожитковий рівень тощо), але виважена зовнішня та внутрішня політика Польщі не викликала сумнівів у європейських держав. Так, першою Польщу підтримала Німеччина, уклавши низку угод про добросусідство, фінансову допомогу і співпрацю. Наступними стали Данія та Франція, які уклали угоду про технічну й фінансову підтримку.

У травні 1995 р. Євросоюз прийняв документ під назвою «Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Союзу», був визначений список законодавчих актів, які країни-кандидати мали прийняти для інтеграції в єдиний ринок ЄС, а також містилися рекомендації щодо прийняття й реалізації цих нормативно-правових актів.

У 1999 р. сталась ще одна важлива подія – це членство в НАТО, яке гарантувало безпеку економіки й таким чином підвищило довіру інших країн.

Програма підготовки Польщі до інтеграції в ЄС включала в себе стратегію на перспективу та стосувалася всіх сторін життєдіяльності.

У 2003 р. відбувся референдум, де 87,45% поляків висловили бажання вступу до Європейського Союзу [3, с. 53].

Сучасне законодавство характеризується великою кількістю нормативно-правових актів різних за принципом ієрархії, але основними формами права є кодекси. Частина з них потребує оновлення, адже діють вони з 60–70 років минулого століття – цивільний і цивільно-процесуальний, сімейний та опікунський, адміністративний кодекси. Реформування й удосконалення всіх елементів правової системи є актуальним питанням для Польської Республіки, що визначає схожість її з правовою системою України. На нашу думку, сучасним україно-польським відносинам притаманний взаємний інтерес: по-перше, активний розвиток політичного, економічного та інформаційного співробітництва; по-друге, розширення науково-дослідних, освітніх, культурно-мистецьких зв'язків тощо; по-третє, взаємної міждержавної політико-економічної підтримки на міжнародній арені.

Висновки. Отже, становлення польської правової системи було основане на різних джерелах: це і власний кон-

ституційний досвід, рецепція римського права, вплив правових норм держав-окупантів, міжнародних організацій та універсальної європейської правової культури. Польща була зацікавлена в інтеграції в європейський простір після розвалу соціалістичного табору та досягла своєї мети шляхом проведення політичних і соціально-економічних трансформацій держави. І хоча польська правова система пройшла складний процес реформування, на сьогодні відбуваються важливі зміни, які, у свою чергу, дають потенціал для більш глибоких реформ у всіх галузях господарства.

Список використаної літератури

1. Ковальски Ежи С.Ч. Общая теория становления и эволюции механизма конституционной государственности в Польше : автореф. дисс. ... док. юрид. наук. : спец. 12.00.01 / С.Ч. Ежи Ковальски ; НОУ ВПО «Юридический институт». – СПб., 2011. – 57 с.
2. Кутшеба С. Очерк истории государственного и общественного строя Польши / С. Кутшеба. – СПб., 1907. – 288 с.
3. Летовска Е. Конституция возможностей / Е. Летовска // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1997. – № 3–4. – с. 52–62.
4. Осятынський В. Краткая история Конституции / В. Осятынський // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1997. – № 3–4. – с. 62–67.
5. Паславська О.Я. Становлення та конституційний розвиток Польської Республіки (1918–1939 рр.) : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Я. Заславська ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. – 20 с.
6. Тищик Б.Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б.Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – 512 с.
7. Тищик Б. До питання про розробку, прийняття та суть першої конституції Польщі від 3 травня 1791 р. / Б. Тищик // Вісник Львівського університету. – 2006. – № 42. – С. 103–115.

